

Ekonomie a mravní poznání - oheň a voda nebo dvě strany téže mince ?

Vojtěch Dohnal

ÚVOD: V dnešní době se často setkáváme s názorem, že ekonomie chápe společenskou realitu člověka zjednodušeně a neadekvátně, že podsouvá člověku cíl dosahování užitku, že však přeci člověku jde v jeho běžném životě o mnohem bohatší hodnoty, jako jsou dobro, krása, pravda. Ekonomie je špatná a nemravná, neboť okrádá člověka o tyto vyšší hodnoty a podporuje špatnost, která jde vždy zahrnout pod široký pojem užitku. Je pocítována potřeba jakéhosi lepšího a adekvátnějšího mravního poznání, které by vytyčilo směr praktického konání spíše skrze hodnotu dobra, než přes neadekvátní a sobeckou hodnotu užitku.

Jak však založit toto jednotné mravní poznání – poznání dobra ? Pokud chceme založit opravdu mravní poznání a ne dogmatickou věrouku, musíme se vrátit zpět k pokusům o racionální založení etiky – tedy nejspíše k pokusu Kantovu. Kant postuluje mravní poznání jako poznání vodítka pro vždy dobré jednání v kategorickém imperativu: „*Jednej podle té maximy, o níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem.*“^[1] Toto poznání metody dosažení vždy dobrého jednání a chtění odlišuje Kant podstatně od tzv. hypotetického imperativu takto: „*Jestliže myslím hypotetický imperativ vůbec, nevím nic předem o tom, co bude obsahovat, pokud není dána podmínka. Jestliže však myslím kategorický imperativ, vím hned, co obsahuje. Neboť ježto imperativ obsahuje kromě zákona pouze nutnost, aby maxima byla tomuto zákonu přiměřená, ale zákon neobsahuje žádnou podmínku, jíž by byl omezen, pak nezbyvá, než obecnost zákona vůbec, jemuž má být maxima jednání přiměřená a jedině tuto přiměřenost předvádí imperativ vlastně jako nutnou*“^[2] Proti Kantovu kategorickému imperativu vznáší námitku Franz Brentano, který ho ve své přednášce „O původu mravního poznání“ označuje dokonce za „zjevnou fikci“^[3] Je zde přednesena násl. argumentace.

Kant ukazuje svůj imperativ na následujícím příkladu. Rozhoduji se: mám si ponechat svěřený majetek, či nikoli. Odpověď dle kategorického imperativu zní: Nikoli. Pokud bych si totiž svěřený majetek ponechal a toto ponechání si majetku by se stalo obecným zákonem, potom by již nikdo nikomu žádný majetek nesvěřil. Proti tomu staví Oskar Kraus v poznámce k Brentanově přednášce tento příklad^[4]. Mám vzít nabízený úplatek ? Jistě ! Pokud bych si totiž úplatek nevzal a toto by se stalo obecným zákonem, potom by již nikdo nikomu úplatky nenabízel. Je zde ukázáno, že Kant předpokládá i v kategorickém imperativu jistý specifický obsah, jistou podmínku. Že dobro, které je základem mravního jednání v imperativu je jakýmsi příliš abstraktním dobrem, které bez dalšího pro mravní jednání nepostačuje; že Kant vlastně implicitně předpokládá i jistou podmínku, jistou obsahovou náplň, i u kategorického imperativu. O tom píše Hegel v Základech filosofie práva toto^[5]: „*Toto chtění abstraktního dobra má stačit, ba dokonce být jedinou podmínkou toho, aby jednání bylo dobré. Protože jednání jako určité chtění má obsah, abstraktní dobro ale nic neurčuje, je ponecháno jednotlivé subjektivitě, aby mu dala své určení i náplň.*“

Franz Brentano ve své přednášce, v níž uvedeným způsobem kritizuje Kanta, postuluje základy mravního poznání, když navazuje na tezi B.Pascala: „srdce má své důvody, o nichž rozum nic neví.“ Brentano postuluje v jádru totéž co Kant, totiž, že existuje možnost správného mravního

poznání, která je nezávislá na vnější determinaci a která spočívá v evidentním nazření nutnosti určitého jednání. Je zde však kriticky odmítnuto Kantovo tvrzení, že mravní zákon jako cíl našeho jednání nesmí být závislý na nějaké náklonnosti – důvodem našeho jednání nemůže být, podle Kanta, zalíbení v někom nebo v něčem. Kant zde totiž potom postuluje mravní poznání pro nějž je cílem jenom poznání jako takové, poznání zákon, který má praktické jednání pouze realizovat. Rozum sám tak pouze poznává, že je sám sobě cílem, resp. racionální praktické jednání si bere za cíl svou formu.

Naproti tomu u Brentana není mravní poznání zdrojem mravnosti jako takové, spíše mravnost je v původu mravního jednání a poznání. Brentano totiž rozvíjí tezi, že základem mravnosti jsou evidentní akty správné lásky, které se vztahují k vnitřním prožitkům – milujeme rozkoš, avšak nenávidíme bolest apod. Evidentně špatná láska je u Brentana kupř. škodolibost – milovat bolest a škodu, příp. nenávidět pravdivé poznání apod. Toto vše můžeme milovat resp. nenávidět bezprostředně v našem nitru a tedy zde leží evidentní základ mravního jednání. Tato reflexivní láska je však spíše niterné vztahování k hodnotě dobra a krásy, tak jako je logický úsudek niterným vztahem k hodnotě pravdy (to ovšem naopak neznamena, že lze hledět na logiku jako na odvětví etiky).

Je patrné, že taková mravnost si klade za základ něco jiného než poznání – správnou lásku. Vyhýbá se tak problémům kategorického imperativu, avšak odhaluje meze, které nutně vystupují před poznáním dobra, před mravním poznáním. Docházíme zde k poznání, že mravní poznání neodkrývá hodnotu dobra jako takovou – ta je přístupná správné lásce – avšak rozum se o dobru dozvídá pouze zprostředkovaně a ex post. Pro správné jednání je mravní poznání sice důležité, ale není tím, co by bylo samo jeho původem. Brentano striktně a správně odlišuje tolik: etika není odvětvím logiky a etika není odvětvím estetiky. Stejně jako by bylo bláhové domnívat se, že filosofové, jimž jde v první řadě o pravdu, mají zároveň patent na krásu a dobro – tak je chybné se např. domnívat, že ten, kdo vnímá a reprodukuje krásu – tedy umělec – musí zákonitě také dobře jednat.

Rozumu se tedy jeví hodnota praktického dobra pouze ex post, až když je čin vykonán. Nejsme tedy schopni poznat dobro o sobě, to je nám přístupné pouze v aktech správné lásky. Co však můžeme rozumem poznávat je právě to kantovské abstraktní dobro, tj. formy praktického racionálního jednání. Pokud uznáme, že správný obsah našeho chtění je dán akty správné lásky, které mají jako hodnotící akty jistou autonomii vůči rozvažující racionalitě, potom veškeré maximy (úmysly, pravidla) našeho praktického jednání je nutno zkoumat jako hypotetické imperativy (předpisy k jednání), jejichž účel může být různý → zkoumáme tedy účelovost jako takovou a tedy užitek. [6]

A odtud právě vyvstává požadavek vymezit podmínky možnosti poznání zákonitostí abstraktního užitku, které se projevují v praktickém jednání, což zahrnuje rovněž etiku ekonomické vědy. Formulujeme tedy otázku: jaké jsou podmínky toho, aby ekonomická věda byla zároveň mravním poznáním jakožto poznáním kantovského abstraktního dobra ?

TEZE: Snaží se firmy maximalizovat svůj čistý ekonomický zisk proto, že je to jejich vlastním originálním projektem, anebo proto, že je to postulováno teoretickou ekonomikou ? Je maximalizace užitku jednotlivcem jeho individuálním svobodným rozhodnutím či je při této aktivitě poplatný tomu, co se dělá, veřejnému mínění ?

Je zřejmé, že ekonomie jakožto věda má velký dosah na (dnešní) veřejné mínění, na kritéria, jimiž lidé, firmy i státní úředníci posuzují své každodenní praktické problémy, na způsob, jímž chápou individuální a subjektivní povahu svých praktických činů. Ekonomická věda se však tak zároveň stává určitým způsobem rukojmím veřejného mínění, upadá do závislosti na nahodilosti subjektivních praktických zájmů, což je překážkou jejímu dalšímu svobodnému rozvoji - to je nástrahou, která číhá na ekonomickou vědu, je pastí nastraženou její nezávislosti a objektivitě.

V dnešní době je často shledáván původ všeobecného hodnocení lidských činů v teoretické ekonomii. A tato se tomu, světe div se, nebrání a ba naopak si mnozí ekonomičtí tluchubové libují

v tom, jak populární se stalo ekonomické mudrání. Jenže jak známo, precizní argumentace, přísné vědecké uvažování, takovéto populární žvanily odpuzuje. A naopak žvanění a prázdné mudrování odpuzuje člověka, jemuž není myšlenka lhostejnou. Takto je ekonomie pouhou služkou neurčitěho veřejného mínění, omezuje individualitu, zprůměrnuje jednotlivce do makroekonomických agregátů a koláčových grafů, stává se pouhým nástrojem mocichtivých politiků, ovládá dav a je jeho názorem.

ANTITEZE: Aplikovaná ekonomie se s naprostou nutností, která jako taková je a musí být teoreticky reflektována v ní samé, dostává do situace, kdy se její poznatky stávají součástí veřejného mínění a v tomto smyslu se stávají bludem - tedy něčím, čehož platnost nevyžaduje stvrzení svobodným rozumem - pouhým dogmatem, automaticky platnou pravdou. Síla teoretické ekonomie se však projevuje právě zde, kdy toto nutné znehodnocení je zabudováno do teorie, teoreticky reflektováno a tedy překonáno. Jako příklad můžeme uvést Phillipsovu křivku^[7], která v první teoretické podobě byla funkcí cenové hladiny, akomodace veřejného mínění však způsobila, že proměnnou se stala inflace, tedy míra růstu cenové hladiny, a to navíc v krátkém období (podstatná je tedy **očekávaná** míra inflace - tj. veřejné mínění o inflaci). Podobným teoretickým vývojem v oblasti mikroekonomie se zdá být Beckerova teorie^[8], v níž jsou preference nikoli situací, bodem, ale již funkcí osobního a společenského kapitálu, tedy obecnějším určením. Dochází tak zdánlivě k relativizaci a znehodnocení předchozích poznatků, ale ve skutečnosti se jedná mnohem spíše o imanentní rozvoj původních teoretických idejí. V určitém smyslu by tedy bylo lze říci, že ekonomie je vědou o formách veřejného mínění a tedy také vědou o každodennosti.

V tom spočívá pravá hodnota ekonomické vědy a skutečný důvod, proč ji studovat (důvodem tedy není v žádném případě její popularita sama.)

SYNTEZE: Z předchozího plyne, že ekonomii je vlastní určitá dichotomie, určitý rozpor je pak také vlastní studiu ekonomie jako praktické aktivitě. Je možné studovat ekonomii se záměrem být úspěšnější než druzí v každodenním životě - je to tedy záměr lépe si osvojit to, co řídí veřejné mínění, které zprostředkovává popularitu, lépe se přizpůsobit tomu, co se ode mne žádá. Toto studium je nutně studiem bludu, je to studium určité ideologie, která pomáhá člověku přizpůsobit se duchu doby. Jde zde o "pouhé" osvojení jisté společenské role.

Ekonomii jako vědu je však nutno studovat jako nemanipulativní porozumění společenským vztahům. Pokud studujeme ekonomii s vizí zařazení se do nějaké abstraktní "lepší" společenské role v každodenních vztazích, potom nutně upadáme do chápání ekonomie jako bludu - a pokud ztotožníme tento blud s vědou, což se v tomto případě přímo nabízí, znamená to rezignaci na jakoukoli svobodu rozumu a poznatelnost pravdy a potažmo celkovou relativizaci hodnot.

V Ekonomii nejde tedy evidentně jenom o nějakou teoretickou pluralitu hypotéz, kde samozřejmě mezi jednotlivými vědci koexistují různé přístupy k široké problematice - jde zde o správnost praktického přístupu k vědě samé, o vědeckou mravnost, etiku. F.A.Hayek ve svých *Studii ve Filosofii, Politice a Ekonomii*^[9] uvádí, že většina skutečných teoretických ekonomů, s výjimkou Lorda Keynesa, nikdy neproměnila své ekonomické teze v majetkové zisky - a my dodáváme: ani dost dobře nemohla.

ZÁVĚR: Správným morálním postojem je v této situaci dle mého názoru metodický formalismus (což je však tautologie: neboť metodičnost sama už je formalismus.) To znamená: poznáváme pouze formy individuálního jednání, nikoli jeho obsahy. Cit, Dobro, Krása se těmito formami neredukuje, nýbrž je jejich podstatnou náplní. Studium užitku nezískáváme užitek sám, nýbrž poznáváme pouze jeho formy. Zároveň v poznávání různých způsobů správného praktického jednání, jež je vedeno různými formami vztahování se k hodnotě užitečnosti, nám jde o nejvyšší praktické dobro a tedy o určité mravní poznání a tento záměr by měl být při studiu ekonomie vždy na zřeteli.

ODKAZY:

- [1] viz Jiří Vaněk, Základy sociální a ekonomické etiky, VŠE 1997, str.29
- [2] tamtéž, str. 28.
- [3] viz Franz Brentano, O původu mravního poznání, Naše vojsko 1993, str.25
- [4] tamtéž, str.43
- [5] viz Jiří Vaněk, Základy sociální a ekonomické etiky, VŠE 1997, str.31
- [6] blíže viz Ján Pavlík: Filosofie, ekonomie a konec postmodernismu, tiskopis, str. 33.
- [7] blíže viz M.Mach, Makroekonomie pro inženýrské studium II, VŠE Praha 1994, str.124.
- [8] blíže viz G.S.Becker, Teorie Preferencí, Liberální institut, Praha 1997.
- [9] blíže viz F.A.Hayek, Studies in Philosophy, Politics and Economics, Routledge & Kegan Paul, London, 1967